

Táivaldis Margévičs

ZIRGU GALAS
PĀRDEVĒJS

821.174-94

Ma 594

Grāmata sarakstīta, izmantojot aģentūras AKKA/LAA
Autora stipendijas finansējumu.

Grāmatā iekļauti materiāli no Latvijas Nacionālās bibliotēkas,
Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīva,
Taurupes novadpētniecības muzeja un Paula Taupmaņa ģimenes arhīva,
kā arī M. Lapiņa un nezināmu autoru fotogrāfijas.

Par ierosinājumu un atbalstu grāmatas tapšanā
īpašs paldies JĀNIM PĪRSAM.

Aigara Truhina grāmatas un vāka dizains

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs.
Darba reproducēšana vai jebkāda cita neatļauta
izmantošana ir autortiesību pārkāpums.
Par autortiesību pārkāpšanu ir paredzēta
atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Tālivaldis Margēvičs, 2019

© Literārā apdare, izdevums, mākslinieciskais noformējums,

Apgāds Zvaigzne ABC, 2019

ISBN 978-9934-0-8252-8

Ievadam

Bēniņos atrastais manuskripts

Pirms dažiem gadiem, kad Apgāds Zvaigzne ABC bija izdevis manu romānu “Šķērsiela 13. Latvieša dibināts gulags”, piezvanīja kāds svešs vīrs un pateica, ka grib ar mani satikties. Painteresējos, kamdēļ svešiniekam tāda vēlme.

– Kad sastapsimies, tad visu izstāstīšu! – pavēstīja balss klausulē.

Biju mazliet samulsis – vai mazums dažādu dīvaiņu man ir zvanījuši un rakstījuši. Brīdi domāju, piekrist tikties vai ne. Bet tad kāds velniņš man pačukstēja: “Tev taču nav ko zaudēt! Tev vienmēr ir patikušas avantūras. Aizej!” Es šim paklausīju un norunāju ar svešinieku, kurš solīja mani atpazīt, satikties pēc pāris dienām tuvējā picērijā.

Ēstuve todien bija patukša un krēslaina. Pagrozījos pie picērijas durvīm, tad pamanīju, ka zāles dziļumā pieceļas sirms kungs un ar mājienu aicina mani pie sava galda. Viņš sev jau bija pasūtījis simts gramus degvīna un sviestmaizi ar ķilavām un apvaicājās, vai es arī negribu mazliet ieraut. Atteicos, jo biju atbraucis ar mašīnu, un nedaudz bažīgi gaidīju sarunas turpinājumu. Jānis (tā viņš sevi pieteica) pacēla uz grīdas pie krēsla kājas noliktu saņurcītu lielveikala iepirkumu maisiņu, izvilka no tā aizvēsturisku un

nosmulētu kartona dokumentu mapi, nolika to uz galda blakus šķīvītim ar ķilavmaizi un ar pietāti noglāstīja kartona vākus, sviņīgi piebilzdams: – Te ir! – Iepauzējis viņš sāka stāstīt:

– Tas notika pirms vairāk nekā četrdesmit gadiem. Kādam manas sievas radniecei nomira vīrs, kuru viņa bija apprecējusi, lai tiktu pie dzīvokļa. Vecim kāzu dienā bija jau astoņdesmit trīs gadi, bet viņa nāvi jaunajai sievai nācās gaidīt vēl desmit gadus. Pēc bērēm vairumu aizgājēja veco mantu viņa izsvieda ārā, kaut kādus papīrus un dažas grāmatas uzstiepa bēniņos, jo padomju laikos nebija labi, ja plauktos rēgojas ulmaņlaiku literatūra. Kad es to uzzināju, palūdzu atļauju parakāties bēniņu krājumos un atradu šo mapi. Konstatēju, ka tajā ir piezīmes par dažādiem pagātnes notikumiem. Vecais vīrs gan nekāds dižais rakstītājs nebija bijis, bet fakti ir interesanti. Nolēmu mapi paņemt, lai tā neaiziet postā. Pa šiem gadiem manuskripts jau galīgi sadzeltējis un tūdaļ pavisam sabirzīs... – Sirmāis kungs iemalkoja degvīnu un vaicājoši ieskatījās man acīs.

– Un ko jūs vēlaties no manis? – savukārt uzprasīju es.

– Man patika jūsu grāmata. Nodomāju: jāiedod jums izlasīt šos pierakstus. Varbūt jūs no tiem varat kaut ko literāru uztaisīt un tā saglabāt vērtīgāko, kas tur ir? Protams, ja jums ir laiks un gribēšana. – Jānis ar cerību gaidīja manu atbildi.

Piekritu izlasīt šo materiālu, bet, vai izmantošu to kāda stāsta vai romāna rakstīšanai, neapsolīju, jo līdzīgus piedāvājumus filmu scenārijiem un grāmatām biju saņēmis arī agrāk un tie mani neieinteresēja. Par šī manuskripta autoru Paulu Taupmani līdz šim neko nebiju dzirdējis.

Pirmais, kas piesaistīja uzmanību, bija darbības vieta, kur piezīmju autors bija dzīvojis bērnībā, un, dokumentāri aprakstot divdesmitā gadsimta paša sākuma notikumus, manā iztēlē uzbūra tālaika Zaslauku un Iļģuciemu ar kāpām, daudzajām fabrikām un gāzes laternām ielu malās. Šajā Pārdaugavas daļā pats esmu pavadījis mūžu un tagad ieguvis iespēju ielūkoties tajā, kas noticis

pirms manas nākšanas pasaulē – laikā, kad te dzīvoja viņš, Pauls Taupmanis. Turpmākās Paula dzīves gaitas arī nelika vilties – tās bijušas piedzīvojumiem bagātas, bet – pats galvenais – stāsts par viņu solīja izdevību atklāt lasītājiem dziļāku, neparastāku latviešu vēstures skatījumu, tādu, kādu to redzēja laikmetu griežiem cauri izgājis vienkāršs latviešu puisis, kurš nav iekļauts varoņu sarakstā, bet kurš, cik vien apstākļi un paša saprašana ļāva, centās puslīdz godīgi dzīvot un arī izdzīvot, un tā latviešiem vienmēr ir bijusi aktuāla problēma.

Nolēmu, ka ir vērts ķerties pie šī darba, kaut arī apzinājos grūtības, kas stāv priekšā: jāapraksta cilvēka dzīve gandrīz simts gadu garumā, jo tikai mūža kopskats atklāj tā īsto jēgu. Pasniegt to izvērstā episka romāna formā nozīmētu radīt tūkstoš lapu biezu “ķieģeli”, kam diez vai atrastos daudz lasītāju. Kāda žanra sacerejumā materiālu ietilpināt, saglabājot neatkārtojamo vēsturisko dokumentalitāti, lai lasītājs negarlaikotos? Skaidrības nebija. Sapratu, ka vienkārši jāraksta tā, lai pašam būtu interesanti.

Protams, vēl bija jāreķinās ar to, ka daudzus notikumus savā dzīvesstāstā Pauls Taupmanis apgājis vai noklusējis un šajās vietās man jāliek paša iztēles radīti ielāpi. Tādēļ, lai nebūtu pārpratumu, savā stāstā nolēmu mainīt galveno varoņu vārdus, pārējos, kā mēdz dēvēt, otrā plāna personu vārdus atstājot īstos. Vēl viens iemesls šim lēmumam: Pauls Taupmanis pakavēties pagātnē bija nolēmis stingajā, ideoloģisku ierobežojumu pilnajā Brežņeva laikā un atmiņas it kā fiksējis tikai sev, tomēr tās neapzināti cenzējis. Manuskripta atradējs Jānis pieminēja arī kādu Milliju, kura esot bijusi “boļševicene” ar stāžu no Ļeņina laikiem. Baumojot, ka tieši viņa ieklausījusies un pierakstījusi vecā vīra pārdomas par dzīvi. Kas to tagad lai zina?

Darbu sāku ar gandrīz izmisīgu foto un dokumentālu liecību meklējumiem – gan par iecerētās grāmatas varoni, gan par vietām un apstākļiem, kas tieši saistās ar Paula Taupmaņa dzīvi. Sākumā situācija šķita bezcerīga, bet tad apstiprinājās banālā atziņa: “Kas

meklē, tas atrod!” Manā rīcībā nonāca dokumenti, kas nebija atrodami nevienā Latvijas arhīvā vai muzejā. To nav daudz, bet tie deva pārlicību, ka stāstā būs krietni vairāk vēsturiskās patiesības nekā manas fantāzijas un varēšu balstīties uz reāliem faktiem un notikumiem. Šīs vizuālās liecības ir pilnīgi autentiskas un dokumentē vairākus Paula Taupmaņa dzīves posmus.

Tālivaldis Margēvičs

**ZIRGU GALAS
PĀRDEVĒJS**

B a i l e s

Krišjāņa Celma mazdēls Jānis kopš dzimšanas nu jau divpadsmit gadus dzīvo Rīgā, bet ne reizes nav bijis Centrāltirgū. To uzzinājis, vectēvs nolemj paņemt puišeli līdzī uz šo ļaužu murskuli, kas vārās un burbuļo kā katls ar kartupeļiem. Jančuks, muti pavēris, brīnās par milzīgo paviljonu un ar vēl lielāku godbijību aplūko tērauda griestu konstrukcijas, kad vectēvs pastāsta, ka tas sākotnēji bijis dirižabļu angārs, kas pārcelts šurp no Vaiņodes karaļa laika lidlauka.

Tirgotāju stendi gan puikam vienaldzīgi – cūkgaļa un liellopa gabali karājās āķos tāpat kā Slokas ielas skārnī, kur māte parasti iepērkas. Vectēvs gan uzskata, kas īsti svaigas aknas var nopirkt tikai Centrāltirgū. Krišjānis Celms labprāt izrāda mazdēlam visu, ko šeit var dabūt. Lūk, leiši nosmulētos priekšautos tirgo kūpinātus cūku stilbus un desu luņķus. Viņiem īpaši labi padodoties desu pagatavošana. Latviešu zemnieki neesot tik meistarīgi, vismaz Krišjānim tā liekas.

Pie viena no stendiem zēns ierauga milzīgi garu rindu, bet, kad viņš pāri pūļa galvām pamana, ko tur tirgo, ir izbrīnījies – āķos šūpojas neparastas krāsa gaļa, kādu Jānis nekad nav redzējis. Tāda spilgti sarkana ar dzelteniem taukiem.

– Kas tā par gaļu? Un kādēļ tur tik daudz cilvēku? – Jānis vaicā vectēvam.

– Tā ir zirgu gaļa. Valdība liek gan lauciniekiem, gan pilsētniekiem atteikties no zirgiem. Padomju vara kolhozos tos cer aizstāt ar traktoriem. Tādēļ nabaga darba lopiņus kauj nost. Un kur liksi to gaļu? Ved uz tirgu, – ar rūgtumu skaidro Krišjānis Celms.

– Bet vai tad zirgus cilvēki var ēst? Un kāda tiem garša? – zēns turpina tincināt vectēvu.

– Ēst var pat žurkas, un man ir nācies to darīt. Zirgu gaļa nav tā sliktākā, it sevišķi, ja tev kabatas tukšas. Tādēļ ļaudis stundām gaida, lai tiktu pie lēta ēdamā.

Krišjānis un pārsteigts zēns nesteidzīgi iet gar zirgu gaļas tīkotāju baru un vēro notiekošo.

Piepeši pie letes bez rindas piespraucas divi tēvaiņi lustīgā noskaņojumā. Agresīvas sievas sāk kliegt:

– Kur lienat, nekaunas! Rindas gals ir tur! Dzeniet viņus prom!

– Mierīgi, mierīgi, tantiņas! Mēs jums neko neatņemsim. – Izveicīgie pircēji smaida un vēršas pie garā pārdevēja, kam augums ir kāds metrs deviņdesmit. – Mums vajag kādu iepuvušu gabaliņu, uz kuru neviens cits te nepretendē. Izpalīdzi, vecīt! Vilciens tūlīt atiet.

– Re, ko izdomājuši! Neko tiem nekaunām nedodiet! Muļķus meklē! Iepuvušu viņiem! – bļauj no pūļa.

– Mums svaigu vispār nevajag, – taisnojas brašie zēni. – Mēs braucam vēžot, mums vajag tādu smirdīgu krītiņos iesiet, lai tie rāpuļi labāk saož kumosu.

Pārdevējs saprotoši pasmaida un, ne vārda neteicis, noliecas zem letes, kaut ko tur pamuļļā un nenosvēris nosviež vēžotāju priekšā avīzes tīstokli ar piebildi:

– Maksāt nevajag. Lai labi ķeras!

Jančuks pamana, ka visu šo nelielo laika sprīdi, kamēr notiek cīņa par iepuvušu gaļas gabalu, viņa vectēvs ar saspringtu sejas izteiksmi pēta gaišmataino, gadus piecdesmit sešdesmit veco pārdevēju, kam zoda vidū ir simpātiska bedrīte. Ticis galā ar vēžotājiem, tirgotājs šo bedrīti nobrauka ar baltā ķiteļa piedurkni un uzmet nejaušu skatienu Krišjānim, kurš tūdaļ kā nobijies pieliec galvu, satver mazdēlu aiz rokas un strauji velk viņu prom.

Pēc brīža vecais vīrs un puika ir jau no tirgus ārā uz kanāla tilta.

– Paklau, vectēv, bet tu taču aknas nenopirki. Jāiet atpakaļ! – Jānis aptur aizmāršu.

– Nē, nē, Jančuk! Tu taču gribēji redzēt tos trakos motociklistus.

Patiesi, ceļojošais cirks, kas savu apaļo arēnu – tādu kā telti – katru vasaru uzstellē starp dzelzceļa uzbērumu un pilsētas kanālu, pašreiz laiž iekšā skatītājus. Jau dzirdama motociklu rūkoņa, jo tur drosminieki gatavojas nāvīgiem trikiem. Viņi riņķos pa stāvu sienu, nenogāžoties lejā. Draudīgo gaisotni vēl pastiprina netālu no ieejas piesietais milzīgais lācis, kas ik pa brīdim ierēcas.

Jānis tūdaļ aizmirst par vectēva neizdarīto pirkumu, un viņi abi jau stāv skatītājiem paredzētajās vietās cirka kupola augšdaļā, lai jūsmotu par motobraucējiem.

Pēc izrādes vecais un jaunais Celms dodas uz 1. tramvaja pieturu 13. janvāra ielā, lai brauktu uz Pārdaugavu. Mazdēls vēl joprojām ir cirka priekšnesuma iespaidā, un tikai tad, kad viņi iekāpuši tramvajā, Jānis pamana, ka vectēvs ir padrūms un par kaut ko aizdomājies tā, it kā viņš te būtu pilnīgi viens.

Mazdēls, atdarinot vecomāti, piebiksta vectēvam:

– Ei, Kriš! Kādos mākoņos tu lido?

Tas zēnam sanāk tik skaļi, ka sievas ar pilnajām tirgus somām pievēršas viņam, lai redzētu, kurš tur lido mākoņos.

– Tepat vien esmu, mazais, – klusu, gandrīz čukstus atbild vecais Celms un raugās neparasti rāmajā Daugavas plūdumā, kas atkal kaut kur aizvilina viņa domas.

Jānis novaikstās un parausta plecus, lai nodemonstrētu savu attieksmi pret vectēva šodienas dīvaino uzvedību.

Vecmāmiņa Elza sagaida vīriešus labā omā.

– Kartupeļi jau nomizoti un vārās. Dodiet ātri šurpu savu medījumu! Kur jūs tik ilgi bijāt?

– Mēs bijām motobraucēju cirkā! – triumfējoši paziņo mazdēls.

– Re, kādi rakari! Mani nemaz nebrīdinājāt par saviem nodomiem. Labi, dodiet tās aknas! – mudina Elza.

Jānis ar interesi gaida, kā vectēvs izskaidros, ka tikliņš ir tukšs.

– Nav aknu! Aizmirsu nopirkt, – strupi pasaka Krišjānis.

– Neticami! Kriš, kādos mākoņos tu lido? – iesaucas Elza.

– Viņš neaizmirs. Viņš nobijās no tā pārdevēja un aizmuka no tirgus, – Jančuks izplāpājas.

– Nobijāties no pārdevēja? Vajadzēja iet pie cita. Nekā nesa-
protu. – Elza patiesi ir apjukusi.

– Labi, Elziņ, izstāstīšu vēlāk. Ne tagad, – Krišjānis cenšas
nomierināt sievu.

– Ne tā-āgad! – mēda savu dzīvesbiedru namamāte. – Kā tu
iedomājies? Mēs tagad ēdīsim sausus kartupeļus?

– Kāpēc sausus? Ar krējumu un sīpoliem. Mēs ne ar to vien
esam pārtikuši. Nedzīvojam taču tik lepmi kā tava māsa Zviedrijā.

– Ja tu nebūtu tik neizlēmīgs, mēs arī dzīvotu Zviedrijā vai
Amerikā. Un tev tagad nebūtu jāstaigā un jādreb, vai tik kādu
nakti nesaņems ciet, – nerimstas Elza.

Viņa nokāš kartupeļus un demonstratīvi vairs neko nerunā.
Krišjānis prasa Jančukam:

– Ēdīsim “sausus kartupeļus” vai skriesi uz mājām pie mam-
mas?

– Ēdīšu. Gribu, lai tu arī man pastāsti, kas bija tas zirgu gaļas
tirgotājs.

Elza pie plīts saausās un pagriež galvu tā, lai ar vienu aci
varētu vērot vīru.

– Nezinu. Man likās, ka tas varētu būt cilvēks no tālas pagāt-
nes, no ļoti sāpīgas pagātnes, bet droši vien es maldos... Tas tāds
rēgs vien bija. – To pateicis, Krišjānis vairs nebilst ne vārda.

Visi trīs apēd kartupeļus ar krējumu un sīpoliem, un tad Jan-
čuks dodas mājup pie mammas un tēta, kuri dzīvo Daugavgrīvas
ielā.

Nomazgājusi traukus, Elza pārtrauc neveiklo klusumu:

– Nu tagad tu vari man izstāstīt, kas noticis?

– Kur tu nogrūdi to kandžas pudeli? Man šobrīd vajag kādu
mēriņu. – Krišjānis smagi nopūšas.

Redzot, ka vīrs ir noskaņots uz vaļsirdīgu sarunu, Elza aiztek uz guļamistabu un atnes pudeli ar dzidru brandvīnu, un tai līdzās uz galda noliek buntīti ar redīsiem uzkodai.

– Man šķiet, ka tirgū redzēju Pēteri. Tu taču atceries – Pēteris Kalējs. Pirmoreiz tikāmies toreiz demonstrācijā pie Dzelzs tilta, vēlāk tu viņu sastāpi vairākkārt. Pēc Piektā gada trakumiem viņu arestēja... – Krišjānis aplūst.

Elza atceras Pēteri, tādēļ jo lielāka ir neizpratne.

– Un tāpēc tagad bija jābēg no viņa?

– Nu pagaidi! Viss ir daudz sarežģītāk... Latvijas laikā Pēteris ieņēma labus amatus Zemkopības ministrijā. Kad ienāca krievi, viņš atkal iekārtojās, vēlāk arī vācieši viņu neaiztika, un, skaties, arī pie Staļina – sveiks un vesels. Tur kaut kas nav tīrs. Viņam jau vismaz divreiz bija jābūt nošautam.

– Un kāpēc tevi tas uztrauc, dārgais? – jautā Elza.

– Tāpēc, ka, visticamāk, Pēteris ir čekas aģents un viņš man var savārit ziepes, – strupi noskalda Krišjānis. – Varbūt viņš sagrib man atriebties? Toreiz, pēc Piektā gada, kāds palaida pīli, ka es it kā esmu nodevis Pēteri Kalēju un gandrīz izgāzis kaujinieku operāciju. Tie bija tīrie meli, taču Pēcis droši vien tic tām baumām. Kā es varu pierādīt, ka mana sirdsapziņa ir tīra? Pasaki man, kā? Un vēl bērnībā mēs bijām iemīlējušies vienā meitenē – Kristīnē Aizbaltē. Reiz ar Pēci pat izkāvēmies, bet palikām draugi... Tomēr tagad situācija ir nopietnāka.

Brīdi padomājusi, Elza vaicā:

– Vai tu nesabiezini krāsas? Esi pārliecināts, ka Pēteris tevi atpazīna?

– Tur jau ir tas āķis, ka nezinu. Tik daudz gadu pagājis, pats sevi pie spoguļa vairs neatpazīstu. – Krišjānis kļūst skumīgs un piebilst: – Jācer uz to labāko.

– Man ir izjūta, ka tu kaut ko slēp no manis.

Pēteris un Rozīte

Pēteris Kalējs, pārnācis mājās no darba, nosviež uz virtuves galda sviestpapīrā ietīto malto cūkgaļu un skaļi, tā, lai viņu sadzird blakusistabā pie rakstāmgalda sēdošā jaunā sieviete, saka:

– Rozīt, mīlā, uzcep, lūdzu, kādu kotletī!

– Tu šodien tāds pelēks. Kas noticis? – pametusi savus rakstus darbus un ienākusi ķēķī, jautā Rozīte. Viņa norūpējusies raugās Pēterī.

– Nekas. Viss kārtībā. Vienkārši esmu ļoti izsalcis.

– Mums nav olu. Kotletes sanāks cietas. Tas nekas? – jautā sieviete.

– Būs labi, – vienaldzīgi noteic Pēteris un aiziet uz guļamistabu pārgērbties.

Pie vakariņu galda viņš paslavē maltīti un pieklājības pēc painteresējas, ar kādu stāstu tagad Rozīte ir aizrāvusies, ka dienām neatiet no rakstāmgalda.

– Ar to pašu tavējo. Vēl nekādi nevaru pabeigt. Saplēsišu un izviedīšu, ja nesakārtosi savu kūtro atmiņu un nepārvarēsi slinkumu. Man visu laiku kaut kas pašai jāizsecina un jāpapildina, jo no tevis neko izspiest nevar.

Pēteris, šķiet, pie savā mājā izmitinātās literātes radošo moku izpausmēm jau ir tiktāl pieradis, ka vairs īsti nedzird, ko viņa stāsta. Viņš šobrīd risina savu domu pavedienu un runā vairāk pats sev nekā Rozītei:

– Šodien ieraudzīju vienu it kā pazīstamu cilvēku. Vismaz man liekas, ka pēc izskata tas ir viņš. Kurš gan cits mani toreiz varēja nodot, ja ne viņš? Nolādēts! No šīm aizdomām, no šī sloga visu mūžu netieku vaļā!

– Nu, nu? – Rozīte ieintrīgēta sastingst kā kaķene, pirms uzklupt medījuma. – Turpini! Kas tas par cilvēku?

– Pagaidām nenosaukšu vārdu, bet tas, kā viņš, tirgū ieraudzījis mani, bēga prom, liek domāt, ka sirdsapziņa viņam patiesi nav tīra.

– Vari nenosaukt. Atradis noslēpumu! Tāpat skaidrs – tas ir Krišjānis Celms.

Pēteris izbrīnījies paskatās uz sievieti, it kā prasot: kā tu to zini? Bet tūdaļ atceras, ka par bērniņas draugu viņai ir stāstījis, un pukojas pie sevis, ka pašam kaļķītis jau piemeties. Varbūt vajadzētu Krišu sameklēt un beidzot visu noskaidrot? Bet tas ir riskanti. Nevar zināt, kas šim aiz ādas.